

LÉLEK ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNY

* * * * *

MESMER
ÉS
A „GYÓGYDELEJEZÉS“

ÍRTA:

VÖLGYESI FERENC D^r

NOVÁK RUDOLF ÉS TÁRSA TUDOMÁNYOS
KÖNYVKIADÓVÁLLALAT
ÉS KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA
BUDAPEST, VIII., BAROSS UCCA 21.

„Gesund und frei, in Einklang
mit Gott und der Welt, soll der
Mensch leben und sterben!“*

Ezt az írást Mesmer Antal emlékének szentelem. Egy félreismert orvos emlékének, aki éppen kétszáz évvel ezelőtt született és — mint tragikus életregénye mutatja — tulkorán, mert szelleme legalább száz évvel megelőzte korát. Zseniálisan meglátta — ha nem is ismerte fel teljesen — a természet egyik titkát. Megpróbált felpattantani egy újabb zárat azok közül, amelyek a természet ezeryi, még ma is felfedezetlen titkait őrzik. Kutatott, küzdött, próbálkozott. Munkája olyan visszhangot keltett, amely évtizedeken át betöltötte a világot és olyan izgalomban tartotta az emberiséget, hogy ma már el sem tudjuk azt képzelni. Óriási tábor sorakozott mellé és ellene. Mindkét tábort fantasztikus szenvedélyesség hevítette. Végül az ellentábor győzött. Eltemették Mesmert, először elevenen, majd, amikor meghalt, még csúfosabban.

Halála óta egy és negyed évszázad telt el és azután következett az, amire nem sokan mertek volna gondolni. Mesmer feltámadt. Esméi — ha nem is eredeti formájukban — győzedelmeskedtek. A hivatalos tudomány kétségtelenül tiszteletreméltó, konzervatív metódusával is végül eljutott arra a pontra, aihol már nagyrészt elfogadhatóvá vált az, amit Mesmer kétszáz esztendő irtózatos távolságából villanásszerűen meglátott. Ma már tisztábban látunk, mint Mesmer a maga idejében, érezzük, hogy elégtétellel tartozunk a zseninek, akit életében és halála után is még oly sokáig kigúnyoltak.

Mesmer élete — a benne rejlő emberi tragikum folytán — már akkor felkeltette az érdeklődésemet, amikor még nem is gondolhattam rá, hogy modern *orvosi* szempontból is revideálhatok tanainak értékelései. Már 1919 körül, a hipnózisgyakorlat kapcsán merített tapasztalatok alapján felismerem Mesmer tanainak és a „delejezés“-nek, mint önkéntelen szuggesztív eljárásnak a jelenőségét.

Olvasni kezdtem a Mesmerről szóló óriási irodalom fontosabb termékeit, sikerült megszereznem számos, Mesmer korában megjelent, ma már ritkaságszámba menő szakmunkát és így kibontakozott szemeim előtt az a hatalmas dráma, melynek Mesmer szenvedő hőse volt.

Tisztán állott előttem Mesmer heroikus nagysága és kétségtelenül altruista, emberbaráti mártiriuma. Hogy jellemét és tanait félreismerték, azon még nem csodálkoztam. De megdöbbentett az az intenzív gyűlölet, amellyel ezt az embert — aki az emberiséget akarta szolgálni — üldözték, becsmérték, sőt még a sírkövét is meggyalázták.

Akkor elhatároztam, hogy megteszem nálunk az első lé-

* Fr. A. Mesmer: „System der Wechselwirkungen, Theorie und Anwendung des thierischen Magnetismus.“ Berlin, 1814. — 295. oldal.

pest az orvos Mesmert méltán megillető rehabilitáció útján. Ha kell, megírom életének hiteles történetét a megbízható és kimerítő anyag alapján, melyet összegyűjtöttem. De még akkor is olyan erős volt az előítélet Mesmerrel szemben, hogy vissza kellett riadnom tervem megvalósításától.

Nehéz fellebbezni egy ítélet ellen, de az előítélet ellen a legnehezebb, mondja *Stephan Zweig*, aki most megelőzött s valóra váltotta tizennégy évvel korábbi tervemet és — ha nem is orvosi, csak írói szempontból — Mesmert választotta legújabb világsikert aratott könyve hőseül.*

Arra gondoltam, hogy minden igazságtalan ítéletnek van egy pártatlan fellebbviteli fóruma — az idő. Biztos voltam benne, hogy hamarosan elérkezik az az óra, amikor Mesmer-ről tárgyilagosan lehet beszélni, még a hivatalos orvosi körök előtt is. Azt hiszem, hogy ez az idő most már bekövetkezett. Mesmer megítélésének revíziója, ha még nem is fejeződött be, de kétségekívül folyamatban van. Bizonyára sokan lesznek, akiket érdekelni fog az alább következő néhány hiteles adat, melyet Mesmerrel való foglalkozásom során már régebben összegyűjtöttem . . .

.... „*Ménkö-materiának* hívják azt a testben lappangó s egyik testből ki, a másikba pedig befolyó, vékony, folyó-materiát, amely némely testekben összegyűjtetvén, vagy felizgattatván, a könnyebb testeket meglehetősen messzeségre magához huzza, majd ismét magától elhajítja; sötétbenkék színben világosodik; hűdös-kószagu; a kézre és ábrázatra éresztetvén, olyan érzést hagy maga után, mint a pók hálójának megilletése; sokszor valami gyenge szél, majd valami villámlásnemű, égető szikra formájában jelenik meg, néha pedig a ménköütéshez hasonló megreszkettetést viszen az állatok testében véghez“...**

Ilyen kedvesen hangzott a hivatalos tudomány hivatalos definíciója a mai villamosság és delejesség egyesített fogalmáról. Ez a patinásan kedves definíció a maga idejében egészen megfelelő *munka-hipotézis* volt, azután éppen úgy elavult, mint Hufeland kortársának, *M esmérnek* „állati gyógy-delej“ elmélete. De miként a „ménkö-materia“ elmélet nem fosztja meg értékétől a segítségével elért és továbbfejlesztett modern elektromossági ismereteket: úgy a Mesmer-féle „állati gyógydelej“ teória fogyatékosága sem tangálja a belőle kifejlődött *mbrpsychotherapia* exact lehetőségeit. Hálátlan-ság volna sémitatni az első, tapogatózó elmélet érdemeit. Akárhogy sántított is, *tényekre* hívta fel a világ szemét, tényekre, melyekkel szemben addig vak volt és amelyeknek tudomásulvétele volt az első lépés helyes magyarázatuk és alkalmazásuk irányában.'

* Stephan Zweig: „Die Heilung durch den Geist.“ 1932.

** Hufeland: „Macrobiotica“. Jena, 1797. Dr. Kováts Mihály 1799-ben Pesten megjelent magyar fordítása, 96 oldal.

A kultüremberiség súlyos igazságtalanságot követett el Mesmerrel is, a mai psychotherapia mártír úttörőjével, sokat zaklatott földi vándorával szemben. És hálátlanság terheli az utókort, mely még két teljes évszázadon át úgy beszélt az élete végén a berlini orvosegyetem által hivatalosan igazolt és rehabilitált Mesmerről, mint a sarlatánok és kuruzslók fejedelméről.*

A mai kornak szinte becsületbeli tartozása, hogy megtisztítsa Mesmer emlékét azoknak a rágalmaitól, akik vagy tájékozatlanok voltak, vagy annyira elfogultak, hogy Mesmer tanainak letagadhatatlan tényleges értékeit is ócsárolták.

Mesmer, miként azt (egyéb téves adatokkal ellentétben) Justinius Kerner** : az általa felkutatott hiteles keresztlevél alapján megállapította, 1734 május 23-án született, *Iznang* bei *Radolfzell* községben, a Bodeni-tó mellett.

Az agg Mesmer élete alkonyán maga mesélte el *Wolfart* tanárnak, a iporos? akadémia hivatalos kiküldöttjének, hogy kora ifjúságát a Bodeni-tó kies környékén töltötte, ahol források és csermelyek után kutatott és lelkét a természet iránti rajongás töltötte el.

Édesatyja a konstanzi érsek fővadásza volt. A kis Mesmer bizony sokat kerülte az iskolát, mert mikor csak tehette, megszökött hazulról és az erdők mélyén a magány és a természet élvezetieriek szentelte idejét. Saját elbeszélése szerint korán feltűnt előtte a természet hatalmas, „magnetikus életereje”. Legjobban érezte magát a természet romlatlan gyermekei, a parasztok, pásztorok és vadászemberek között. Saját szervezetének egészségtől duzzadó életereje is nagy örömmel töltötte el. Pompás fizikumát származásának és kora ifjúsága nomád életfeltételeinek tulajdonította. Később, amikor már az egyik Rajna melletti kolostor ifjú theologusa volt, egy alkalommal véletlenül tanúja lett egy akkor igen gyakori orvosi beavatkozásnak: *érvágásnak*. Ekkor úgy vette észre, hogy jelenléte befolyásolja a beteg karjából előtörő vérsugár erősségét. A vérsugár mintha erősebbé, illetve gyengébbé vált volna, aszerint, hogy ő közeledett a beteghez, vagy távolodott tőle. Ez az eset nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a természet minden jelensége iránt annyira érdeklődő, fiatal theologus filozófiai és jogi tanulmányai helyett inkább az orvosi ismeretekre vesse magát.

Már a filozófia doktora volt, amikor a „semper novarum rerum cupidus” ifjú 1766-ban elnyerte az orvosdoktori diplomát is. A bécsi egyetem akkori feje, van Switen, Mária Terézia udvari orvosa annyira meg volt elégedve tudásával, hogy diplomáját különleges dicséző utóíráttal látta el.

* V. ö. E. Sierke: „Schwindler und Schwärmer des XVIII. Jahrhunderts.” 1874.

** J. Kerner: „Fr. Ant. Mesmer, aus Schwaben.” Frankfurt a. M. 1856. 14. oldal.

Mesmer orvostudori dissertációja: „*De influxu planetarum in corpus humanum*“ nagy port vert fel a maga korában. Ebben még nem beszél arról a magnetikus hatásról, amit egyik ember gyakorolhat a másikra, csak a *Paracelsus* és *Fludd-féle* tanokat fejleszti tovább. Az astrologiai mistikumokat iparkodik alkalmazni az emberekre tapasztalható reális jelenségekre. Dissertációja főbb pontjai a következők:

1. Bizonyos kölcsönhatás észlelhető egyrészt az égi testek, másrészt a föld és annak lélekkel rendelkező („be-seelt“) lakói között.

2. Ennek a kölcsönhatásnak a közvetítője a mindenütt jelenlévő „mágneses-fluidum“, amely szabályozza a materia, valamint a szerves testek tulajdonságait: a súlyt, az összetartó erőt, a rugalmasságot, az érzékenységet, a vilámlóságot, stb.

3. Ez a hatás idézi elő a tengerek apályát, dagályát, valamint minden periodikus jelenséget (a születés-halál, ébrenlét-álm, egészség-betegség, menstruatio, holdkóroság, epilepsias rohamok, stb. törvényszerűségeit).

4. E kölcsönhatás ténye nyilvánvaló, bár módja és mikéntje még ismeretlen.

5. Ezek az erőmegnyilvánulások tartják fenn az egész mozgó természet egyensúlyát. (A „Harmóniát“.)

6. A materia és a szerves lények tulajdonságai ezeknek az erőknek a hatásviszonyaitól függenek.

7. Az emberi és az állati test is számos bizonyítékát adja e fluidum hatásainak. (Mágnesség, elektromosság, az egymásra gyakorolt kölcsönhatások, a sympathia, antipathia és egyéb folyamatok egész sorozata.)

„Ich unterstützte“ — mondja továbbá — „diese Theorie durch verschiedene, von bestimmt wiederkehrenden Erfolgen hergenommene Beispiele und nannte die Eigenschaft der thierischen Körper, welche sie des Einflusses des Himmels und unserer Erdkörpers fähig macht: *Thierischen Magnetismus*. Aus ihm erkläre ich überhaupt alle periodischen Veränderungen, welche die Ärzte in der ganzen Welt von jeher bei den Krankheiten beobachtet haben.“*

Kétségtelenül hatással voltak Mesmerre *Agrippa*, *Pomponatus*, *Bannius*, *Maxwell*, *Helmont* és *Kircher* páter hi-

* Lásd: W. Preyer: „Der Hypnotismus“, 1890, 162. oldal. — Lásd továbbá: „Mémoire de M. Mesmer sur la découverte du magnétisme animal“, Paris, 1779.

res munkái. Másrészt maga is elmondja érdekes találkozását az astronomus tanár, Maximilian *Hell* páterrel (1774), aki tömegesen gyógyított a rheumás és egyéb betegeket az u. n. „megreformált“ (mágnesevasból készített) varázspálca segítségével, valamint az „ördögűző“ Gassner plébánossal.

A régi astronomusok a „világdelej“-elmélet alapján, s varázsigék segítségével vélték irányítani, illetve kedvezőbb mederbe terelni a segítségért hozzájuk forduló szenvedők sorsát.

Paracelsus és a paracelsisták már a „planéta-delej“ elméletét modernizálva, igénybe vettek ásványi anyagokat is („minerál-mágnesség“), hogy előmozdítsák a betegek gyógyulását; de praktikáikban, a mai chemikáliák őse mellett még mindig igen fontos szerepet játszottak a varázsigék és nagy szerepe volt a varázspálcának is. Ehhez képest *Hell* páter reformja a „vasmágnesség“-gel már haladást jelentett. A páter „csodagyógykúráitól“ valóban már csak vagy lépés kellett annak feltevéséhez, hogy a „világdelej“, a planéta-delej, sőt az „ásványi-delej“ nélkül is van mágnese hatás, amennyiben az emberi test önmagában is „delejes“ hatással lehet egy másik, emberi testre. Ezt a supponált delejes hatást, mely a *sympathia* és *antipathia* törvényei szerint ember és ember között fennáll, „sőt irányítható és fejleszhető is: ezt nevezte el *Mesmer* „állati-, illetve gyógydelejesség“-nek. És szinte természetes, hogy e delej vivőanyagát, avagy éppen lényegét is, kora ismereteinek megfelelően *fluidistikusan* értelmezte.

Még mielőtt tovább mennénk, már most hangsúlyozzuk *Mesmernek* és tanának (a mesmerismusnak) két elvitathatatlan érdemét:

1. Óriási visszhangot keltett orvosi gyakorlatával, saját munkái által és tanítványainak írásai révén (*több, mint 10.000 mesmerista műről* van szó, eltekintve a folyóiratokban megjelent cikkek tengernyi tömegétől és a mesmerismus által inspirált szépirodalmi művektől, melyek legnépszerűbbje a *Trilby*. Ezek a munkák hatalmas érdeklődést keltettek, noha oly időben láttak napvilágot, amikor forradalmi és háborús lázban rázkódott a világ és ezernyi más probléma foglalkoztatta a kulturemberiség testét-lelkét. *Mesmernek* mégis sikerült tanai felé vonni a közfigyelmet. Bátran mondhatjuk, hogy ő volt az, aki megvetette a mai *psychothempia* alapját.

2. Bár *Mesmer* „állati-delej“ elmélete, mint munkahypothesis is elavultnak tekinthető, mindazonáltal *tényeket* vetett felszínre, melyek ismételtlen igazoltak olyan élet-tani lehetőségeket, aminőket a hivatalos tudomány a legújabb időkig szenvedélyesen tagadott. Tényeket, melyek-

nek jelentősége csak a legutóbbi években kezd hivatalos elismerésre találni a rádió, a rádióaktivitás, a modern biomagnetizmus, valamint a *suggestio-tanok* segítségével értelmezett *hipnotismus* keretein belül.

Mesmer újabb dolgozatát 1775-ben megküldötte kora valamennyi akadémiájának és nevesebb tudományos testületének. Hivatalos válaszra azonban nem igen méltatták, az egyetlen berlini akadémia kivételével, de ebben sem volt köszönet. A berlini akadémikusok is természetesen kétségbevonták az „állati mágnesség“ létezését. Kijelentették, hogy egyenesen a physika törvényeibe ütközik az az állítás, miszerint „valamely mágneses fluidum vagy erő minden testet keresztüljárhat.“**

Johannes Taddeus Klinkosch, a prágai egyetem orvos-tanára, szintén elutasító álláspontot foglalt el. De concedálta, hogy — ha nem is mágneses hatás — de valami „állati elektromosság“ létezése igen valószínű. A Volta-féle electroskoppal igyekezett is ezt kimutatni.**

Justinius Kerner sok érdekes személyi adatot gyűjtött össze Mesmer felől. Könyvének különös értéket ad az a körülmény, hogy adatait olyan emberektől nyerte, akik Mesmert még személyesen ismerték. Többek közt megemlíti *Seyfert* magdeburgi tanár közléseit, melyek kitűnően illusztrálják Mesmer működését.

Mesmer 1775-ben van Switen és Haen bécsi tanárok meghívására meglátogatta horkai Horetzky bárót. Tehát egy rövid ideig *hazánk* területén is, a báró rohoi (nyitra-megyei) kastélyában működött.

Az ifjú várúr nyelőcső- és légcsőgörcsökben szenvedett és bajára addig sehohsem talált enyhülést. Az egész környék valamennyi betege és nyomorékja felvonult ekkor a rohoi várba Mesmer magnetikus csodakuráihoz. *Seyfert* akkoriban a fiatal várúr oktatója volt. Könyvében elmondja, hogy mint skeptikus, hitetlen ember, erősen szemmel tartotta *Mesmer* minden mozdulatát, babonának tartotta a magnetikus kúrákat, nem hit gyógyhatásukban, míg a *kétségtelenül igen súlyos szervi megbetegedésekben szenvedők meglepő gyógyulása* meg nem győzte róla, hogy kételkedése alaptalan. Hiszen személyesen ismerte ezeknek a betegeknek legnagyobb részét és pontos észleletek nyomán fokról-fokra követhette gyógyulásuk folyamatának minden egyes phasist. Sőt *Seyfert* a nyitra-megyei községekben még évek múl-

* Lásd: „Histoire de l'Académie Royal des Sciences à Berlin, 1775“, 33. oldal.

** Lásd: „Abhandlung einer Privatgesellschaft in Böhmen“, II. kötet, 171. oldal.

tán is találkozott odavaló emberekkel, akik imájukba foglalták Mesmer nevét, mert rövid kúrája visszaadta marandó jóegészségüket. Seyfert leírásaiból kitűnik, hogy Mesmer adott esetekben az „állati gyógydelej“ mellett még egyéb (suggestív hatású) eljárásokat is alkalmazott. Így például többek között inductiók villanyáramfejlesztő-készülékét is használt. Vagyis nem sablonszerűen dolgozott, hanem *individualizált*. Egyébként maga is szilárdan hitt a saját testében feltételezett „gyógydelejben“, melynek védelmére testén állandóan selyemmel bélelt bőringet viselt.

Mesmert Bécsben a vak Thérèse Paradis híres esete kapcsán annyi támadás érte, hogy elkedvetlenedett és Münchenbe költözött. *Th. Paradis* egy rendkívüli kedves, átszellemült arcú, de született vakleány volt, mint ilyen, igen fejlett zenei hajlammal megáldva s maga Mária Terézia fogadta kegyeibe, kiképeztetvén zongoraművésznővé. Szülei elvitték Mesmerhez s csodászerűen az első delejkurák után — látni kezdett. Nagy hírlapi viták indultak meg a szemész-tanárok és a delejpartiak között. Előbbiek tagadták a gyógyulás lehetőségét, hiszen maga Paradis is folyton arról panaszkodott, hogy minő *rémképeket* lát: minő otrombák az emberek ábrázatai, a középben előugró, nagy orrokkal. A járása is bizonytalanabb lett, mint midőn születése óta világtalan volt. A játéka pedig egyszerűen lehetetlenné vált ezidőtől fogva: a csodászerűen megvilágosodott szeme zavarta a vakon begyakorolt művészi mozdulatokat! Azóta tudjuk, hogy ily esetekben valóban a *perspektíva* megismerése okoz hasonló izgalmakat. Viszont az eredmények eme fordulatára maguk a szülők támadtak váratlanul Mesmer ellen: féltették leányuk művészetét és — Mária Terézia további kegydíját. Ez időben szegődött Mesmer lelkes hívéül III. József Miksa uralkodó herceg, akit súlyos haemiplaegiájából meglepő eredménnyel gyógyított. A koronás patiens saját tapasztalatai alapján győződött meg Mesmer módszerének értékéről és hálás híve lett. Mesmer hasonló sikert ért el Osterwaldnak, a tudományos akadémia igazgatójának gyógykezelésében. Súlyos állapotban kezdte kezelni és hamarosan talpraállította. A bajor akadémia ekkor Mesmert dísztagjává választotta.*

1778-ban Parisba utazott s kezdettől azon fáradozott, hogy a francia tudományos köröket is megnyerje tanai igazságának. Ugyanennek az évnek az őszén megismerkedett és megbarátkozott Artois grófjának házi orvosával, a kiváló *Charles d'Eslon-nsd*. Vele együtt dolgozta fel tanai vezérfonalát, a már idézett *Mémoiret*, mely 1779-ben jelent meg Parisban.

* Lásd: Mesmer: „Mémoire sur la découverte du magnétisme animal“, 1779. Paris. 38. oldal.

Ezt a művét is megküldte a legfőbb tudományos akadémiaíknak és egyetemeknek.

Azóta sokan foglalkoztak e művel, mely felöleli Mesmernek az állati magnetismusról szóló 27 tantételét. Nemcsak annak idején Wolfart, de az újabb idők szakemberei is — pl. Bemheim és Kaplan* — elismerik, hogy Mesmer elmélete a maga idejében semmivel sem volt kevésbé tudományos, mint kora bármely egyéb munkahypothesisé. Hiszen abban az időben az életet még az „életmateria“, a villamosságot a „ménkö-materia“, a meleget pedig a „melegmateria“ (phlogiston) kisugárzásával magyarázták. Nem a laikusok, hanem Newtontól-kezdve a physikusok szinte valamennyien!

Mesmer abból a megfigyelésből indult ki — írja Bernheim — hogy a „magnetikus-materia“, a villamosság fluidumához hasonlóan, bizonyos közbeneső testekben is felhalmozható (accumulálható). Mesmer szerint azonban nemcsak az acél e gyógyhatású delej alkalmas vivőanyaga, hanem sikerült neki papirost, kenyeret, selymet, bőrt, követ, üveget, vizet, bort, embert és kutyákat is megdelejezni. „Akármit érintettem is delejező célzattal, az delejessé vált és a betegekre ugyanoly furcsa hatást fejtett ki, mint maga a mágnesvas!“ — írja.

Preyer (idézet munkájában) jóval későbbi időben utólag szeméret veti Mesmernek, hogy nem gondolkodott eléggé tudományosan és ami észleletei lényegét illeti: halála napjáig nem akart okulni. Tény, hogy Mesmer holta napjáig sem volt hajlandó revideálni elméletét az állati mágnesség kérdésében. A tapasztalat sokezerszeres tényeit csak a maga módján tudta megmagyarázni. El kell azonban ismernünk, hogy az ő korában mások sem tudtak elfogadhatóbb munkahypothesisist felállítani. Ne felejtjük el, hogy akkor még időben is messze állottak 1841-től, attól az évtől, amelyben *James Braid* manchesteri bányaorvos újra felfedezte és *hypnosisrtak* nevezte el a Mesmer által előidézett „krisis-állapotot“. És még több idő múlt el addig, amíg a nancyi iskola feje, *Bemheim* a *suggestio* elnevezéssel és ennek a fogalomnak megfelelő értelmezésével megvetette a mai tudományos *hypnotismus* és azon keresztül a mai klinikai *psychotherapia* alapjait.

Mesmer követőinek (a mesmerista delejezőknek) túlzásaitól eltekintve, vegyük inkább magának Mesmer-nek ta-

* V. ö. *H. Bemheim*: „Neue Studien über Hypnotismus, Suggestion und Psychotherapie.“ Leo *Kaplan*: „Hypnotismus, Animismus und Psychoanalyse, Historisch-kritische Versuche.“ Leipzig—Wien, 1917.

nait vizsgálat tárgyává és akkor el kell ismernünk, hogy ezek, a lényeg tekintetében még mai tudásunk világosságában is sokkal jobban megállják helyüket, mint ahogy azt a hivatalos tudomány évtizedekig állította. Semmiesetre sem volt igazuk, legalábbis abban, hogy tanai felett egyszerűen napirendre tértek.

Nézzük csak *Wolfart* jelentését, amely szószerint tartalmazza *Mesmer* személyesen diktált definiíciót: „Épp úgy, mint ahogy kölcsönös tömegvonzási törvények szabályozzák az egyes égitestek egymásközötti viszonyát, épp úgy különleges és kölcsönös gravitációs törvények hatnak földünk egyes részeire a világmindenség minden pontja felől. Viszont a föld egyes alkatelemei is kihatnak a világmindenségre ugyané törvények szerint. Végül a föld egyes alkatelemei, egyes részecskéi egymás között is kifejtik a maguk különleges kölcsönhatásait. *A nagy égitestek gravitációs kölcsönhatásához hasonlítható csak az a különös vonzó vagy taszító hatás, amely megmutatkozik egy embernek egy másik emberre gyakorolt láthatatlanul kisugárzó közvetlen vagy közvetett befolyásában.* Mert kétségtelen, hogy minden égitestnél és minden egyéb földi lénynél számottevőbb hatást gyakorol az emberre — a másik ember.” („*Sein Nebenmensch.*“) „Es reicht schon hin, dass ein Mensch sich neben einen anderen Menschen befinde, um auf ihn zu wirken, indem die Spannung seiner Eigenschaften hervorgerufen wird.“)

Ma — a rádió, a rádióactív kisugárzások és *H. Berger* „*elendrenkephalogramm*“ vizsgálatai korában — közelebb állunk *Mesmer*-hez, mint kortársai.

Az élettan már rég megállapította, hogy az élő lények szervezete állandó delejes áramlatokkal van szoros kapcsolatban.

Egy közönséges burgonya átmetszésénél is elektromosmagnetikus áram jelenléte mutatható ki. Meggyőződhetünk erről, ha a burgonya ép felszínét és átmetszett felületét elektromos áramméréssel összekötjük. Ehhez még misticum sem szükséges.

Franciaországban élénk működést fejt ki ujabban egy tudósokból álló egyesület, az „Association de la Radioesthésie“. Tagjai a „*radioesthésia*“ jelenségeinek kutatását tűzték ki vizsgálataik főcéljául. A radioesthésia egészen új tudományág volna, mely napjainkban kezd kifejlődni. Ter-

* Fr. *Anton Mesmer*: „Mesmerismus, oder System der Wechselwirkungen; Theorie und Anwendung des thierischen Magnetismus, als die allgemeine Heilkunde zur iErhaltung des Menschen.“ Herausgegeben von Karl Christian Wolfart, Berlin, Nikolaische Buchhandlung, 1814., 176. oldal.

renuma éppen ama delejes kisugárzások kutatása s felülvizsgálata, amelyekre *Mesmer* hívta fel az emberiség figyelmét. E jelenségek valódi lényegét ma kezdjük méltatni és felismerni.

Ez egyesület keretében *Abbé Mérmot* svájci plébános 1932 június 27-én előadást tartott Parisban, a Wagramteremben, olyan hallgatóság előtt, melynek abszolút tudományos színvonala kétségbevonhatatlan volt.* Az előadás, mely a szakértő hallgatóság körében óriási feltűnést keltett, jóformán nem volt egyéb, mint a legfantasztikusabb delejes megérzéseket bizonyító kísérleti tények exact felsorolása és e tények hitelességének igazolása. Jelenségek, amelyeket a hivatalos tudomány évszázadokon át babonának minősített, (pl. a forrás- és ércukatató-vezzővel folytatott kísérletek) egészen új megvilágítást nyertek. Ezek a jelenségek éppen az emberi test különleges delejes megérzései és reakciói révén, concret valóságok gyanánt lépnek elénk. Nemcsak bizonyítani lehet őket, de mérőeszközökkel is lemérhetők. (Lásd: *Eötvös-féle torziós ingát*, valamint *Mérmot abbé* saját kísérleti műszereit.)

Mesmer korában ilyen technikailag fejlett eszközök még nem álltak rendelkezésre, azonban így is állandóan követelte, esetenként egyenesen kiprovokálta állításai orvosi és természettudományos felülvizsgálatát. Ebből a célból az első akadémiai Bizottság 1778-ban alakult meg. Tagjai közt voltak *Daubeton*, *Poissonnier*, *Desperrières*/*Muduyt*, *Andry*, *Tessier*. Ez a bizottság azért hagyta abba munkáját, ímert a tüzetes kísérletek során a kísérleti személyek egészségét veszélyeztettnak látta.

Charles d'Eslon, a francia trónörökös nagytekintélyű háziorvosa, aki *Mesmer* hü fegyvertársa lett és az is maradt imindvégig, 1779-ben nyomtatásban közzétette egyéni tapasztalatait a mesmerismus felől.** Könyvében kifejti, hogy a „delejes simogatások“ (*panse*) bizonyos epilepsiaszerű görcsös állapotot váltanak ki és ez az állapot — melyet *Mesmer* *er isiseknek* nevezett el — a mesmerismus legáltalánosabb gyógytényezője.

Az a (körülmény, hogy *d'Eslon* nyíltan állást foglalt a mesmerismus mellett, nagy forrongást idézett elő a párisi orvosi körökben. Különösen az akadémia haragudott meg érte és 1750 szeptember 18-án viharos ülést tartott ebben az ügyben. *Roussel de Vauzesmes* azt indítványozta, hogy zárják ki *d'Eslont* az akadémia tagjai sorából. Ezt a súlyos indítványt elvetették ugyan, de megrovásképpen megvonták

* V. ö. Jánosi József S. J. cikkét a „Magyar Kultúra, XIX. évf., 22. számában. A cikk, melyből meritünk, „Egy új tudomány bölcsőjénél” címet viseli.

** *Ch. d'Eslon*: „Observations sur le magnétisme animal“, Paris, 1779.

d'Eslontól a szavazati jogot egy év tartamára, azzal a megjegyzéssel, hogy ha közben nem változtatja meg nézetét a mesmerismus felől, végleg kizárják az orvosi társaságból.*

Kartársainak támadásai annyira elkésértették Mesmert, hogy el akart költözni Parisból. Pedig maga a királynő, Mária Antoinette marasztalta, s Breteuil pénzügyminister útján évi 40.000 livres járadékot utalt ki neki azzal a feltétellel, hogy képezzen ki három orvost a mesmerismus gyakorlatára. Mesmer nem fogadta el az ajánlatot. Kijelentette, hogy csak akkor marad, ha állami támogatással lehetővé teszik számára, hogy külön klinikát nyisson, melyen módszerével tömegesen kezelheti a hozzáfutó betegeket. Ez a terv állítólag a király ellenkezésén hiúsult meg. Erre Mesmer egyidőre dhagyta Parist, Spa-ba költözött.

Barátai és hívei azonban nem nyugodtak. Egyes papok szószékről követelték Mesmert Paris számára. Felhívást bocsátottak közzé, hogy magánúton teremtsék elő a mesmerista intézet megalapozásához szükséges anyagi eszközöket. A felhívás eredményes volt és így valóban felépült Mesmer intézete.

Tanítványai megalapították a „*Société de l'Harmonie*“ nevű titkos társaságot, mely szerte egész Franciaországban terjesztette és gyakorolta a gyógydelejezést.**

A nagy forgalom miatt ezidőtájt szerkesztette híres delejes kádját („baquet magnétique“). E kádban üvegcserepek, fém reszel écek stb. közül fémrudak („conductorok“) állottak ki. A betegek misztikus félhomályos termekben letelepedtek a kád körül és szélharmonikák duruzslása közben megfogták a kád „conductorait“, valamint egymás kezét, így körben „láncot“ képeztek; ez a lánc helyettesítette Mesmer „delejes“ simogatásait. A betegek ilymódon jutottak a gyógyulást hozó convulsiv, görcsös állapotba, a „crisissekbe“. Alig győzte a munkát. Az intézet működését csak 1784 vége felé zavarta meg egy komolyabb epizód: Court de Gebelin, Mesmer egyik paciense, aki egyébként a párisi múzeumok királyi cenzora és elnöke volt, terjedelmes hálaíratot adott ki, melyben a delejezést magasztalta. Elmondta, hogy miután minden más orvos lemondott róla, Mesmer őt teljes meggyógyította.

Ez az úr azonban néhány hónap múlva hirtelen meghalt. Az ellenfelek ezt tüstént kihasználták ellene és intézkedéseket követeltek a charlatan ellen. A boncolás kimutatta, hogy igen előrehaladott vesebaj volt a halál oka. Mesmer szerint, ő meglassította ugyan a betegség lefolyá-

* L. Mesmer: „Kurze Geschichte des thierischen Magnetismus“, Karlsruhe, 1783. 351. oldal.

** V. ö. Sprengel: „Geschichte der Medizin“, V. kötet, 659. oldal. — Továbbá Kerner idézett műve, 74. oldal.

sát, de új vesét az elroncsolt helyébe a mesmerismus sem tud teremteni.*

Ez az eset hozzájárult ahhoz, hogy XVI. Lajos végre elrendelte azt, amit Mesmer még inkább követelt, mint el-lenségei: hogy a tudományos akadémia orvosi szakosztálya és a királyi orvosegyesület küldjön ki egy közös bizottságot az állati delejes s égnek és gyógyhatásának a felülvizsgálá-tára. Ez az újabb bizottság meg is alakult és tagjai közé igen neves, kiváló tudósokat delegáltak. A bizottság valóban igen komolyan, de a mesmeristák szerint nem minden elő-ítéletől és elfogultságtól mentesen végezte feladatát. Tag-jai voltak: az akadémia részéről *Franklin B., Bailly, de Bory, Lavoisier, Bovie, Ma jault, Sallin, d'Arcet* és *Guillotin* — csupa történelmi név; az orvosegyesület részéről pedig *Poisin-nier, Desperrière, Caille, Mauduyt, Andry* és *Jussien* vol-tak a hivatalos kiküldöttek. A bizottság olymódon kezdte meg a mesmerismus felülvizsgálását, hogy Mesmerrel ma-gával úgyszólván szóba sem állott, hanem munkatársának. d'Eslonnak a működését vette megfigyelés alá. D'Eslon is „baquet“-val, azaz delejes káddal dolgozott. A delejes kád tartalma természetesen tüstént felkeltette a physikusok nem-tetszését. Hiszen a kád^s belseje üvegcserepekből, vasdarabok-ból és értéktelen összetételű ásványi anyagokból volt meg-szerkesztve. Ennek ellenére a bizottság tagadhatatlanul fur-csa és meglepő jelenségeket tapasztalt azokon, akik a ká-dat körülülték.

A királyi komisszáriusok részletes jelentése, mely hatal-mas kötetekre rúg, rendkívül érdekes tanulmányokól áll. Bár e tudós bizottság tagjai vizsgálataikat d'Eslon intézeté-ben külön-külön folytatták le, mégis (az egy Jussieu kivé-telével) közös conclusiókra jutottak. E conclusio pedig a mesmerismusra nézve nagyon kedvezőtlen volt.

A jelentésekben igen érdekes leírásokat találunk a d'Eslon intézetében észlelték felől. Az egyes betegek csodá-latos nyugalommal nézték és hallgatták végig betegtársaik görcsös vonaglásait és artikulátlan orditozásait. Csodálatos volt az a sympathia és összetartás, amellyel a (betegek egy-mást vigasztalták és buzdították. Nemcsak a delejes „crisi-sek“ alkalmával találkoztak, de keresték egymás társaságát a rendelőórákon kívül is. Feltűnőek voltak azok a kísér-letek is, amelyek a vizsgálatok során megcáfolták azt a feltevést, hogy a csodálatos jelenségeket tetteleg* delejesség idézte volna elő. így pl. egyes paciensek, főleg a crisisekre különösen hajlamos egyének („Crisiaques“) convulsiv gör-csökkel tarkított „crisisek“-be estek akkor is, ha bekötöt-ték szemüket és nem csináltak velük semmi egyebet, csak azt mondták nekik, hogy most a megszokott kezelés kö-vetkezik. A szokásos manipulációk (simogatások, a kád

* V. ö. *Sprengel* idézett műve, 661 oldal.

conductorainak a beteg felé való fordítása, stb.) elmaradtak, de a betegek abban a hiszemben voltak, hogy a kezelés a szokott módon folyik. És ez elég volt ahhoz, hogy a „crisis“ bekövetkezzék.

A betegek hallották d'Eslontól, hogy az állati gyógydelej élőfákra is átvihető. Erre egy fiatal embert bekötött szemmel egy fa alá vezettek és azt mondták neki, hogy a fa „magnetizálva“ van. Valóban soha nem „kezelte“ senki azt a fát, de alatta a páciens mégis görcsös rohamokat kapott; Végül a bizottság egyik tagjának ajánlatára megcsinálták a következőt: a páciens bevitték egy üres szobába és azt mondták neki, hogy d'Eslon a másik szobából, a falon keresztül fogja kezelni feléje mozzogott karjának „delejével“ (miként ezt d'Eslon kísérletkép löbbizben meg is csinálta). Énre a pácienst tüstént görcsös rohamot kapott és vad artikulátlan hangokat hallatott. Megpróbálták lecsillapítani, de minden eszközt, még az erőszak is hiábavalónak bizonyult. Ekkor értésére adták, hogy d'Eslon a másik szobából megparancsolta neki, hogy szűnjenek meg fájdalmai. Erre szempillantás alatt megnyugodott, holott valójában d'Eslo« nem is tartózkodott a másik szobában, sőt — mi több — az egész kísérletről tudomása sem volt, mert ugyanakkor lakásában megszo-
kott délutáni álmát aludta!

Ilyen és hasonló megfigyelések alapján a bizottság meghozta döntését. Befejezte a vizsgálatot és jelentésében* arra az álláspontra helyezkedett, hogy az állati gyógydelej nem létező valami; a neki tulajdonított jelenségek csupán a *képzelő erő* (imaginatió) az ulánzási ösztön és az érzéki csalódások szüleményei; ennél fogva az egész eljárás kárhóztatandó és veszedelmesnek nyilvánítandó.

E hivatalos jelentésre még Preyer is azt a megjegyzést teszi, hogy e bizottságok kísérletei, — ha látszólag csak negatívumok is —, mégis pozitív értékűek voltak, „weil sie die Macht der Suggestion auch ohne Hypnose und bei den grössten Skeptikern zeigen“. Megjegyzi még azt is, hogy a „képzelő erő“, amellyel a bizottság a jelenségeket magyarázni próbálja, olyan határozatlan és labilis fogalom, hogy aligha nyújt kielégítő kulcsot a szóbanforgó jelenségek tisztázására. „Vájjon valóban elegendő magyarázat-e ez a *képzelőerő*-elmélet?... Ha híres fizikusok, orvosok és más természettudósok ilyen súlyos kijelentést tettek és ilyen határozottan állítottak valamit, nem érezték szükségét annak, hogy megmagyarázzák legalább, mit értenek *képzelőerő*-elméletük alatt és megjelöl-

* „Rapport des commissaires de la Société Royale de Medicine, nommés par le Roy pour faire l'examen du magnétisme animal“, Pari, 1784.

jék a módját annak, hogy miként idézhet elő a képzelőerő ilyen csodálatos jelenségeket az emberi testen? Mennyivel ad ez az állítás több és helyesebb magyarázatot, mint a delejesség teóriája?“

A mesmerizmust felülvizsgáló tudósok hivatalos jelentése egyidőre látszólag „elintézte“ a mesmerizmust. A bizottság jelentése kiöntötte a mosdóvízzel együtt magát a gyereket is. Úgy vélte, hogy véglegesen napirendre térhet az állati delejesség tanai fölött, de nem vett magának fáradságot arra, hogy kellőképp értékelje azokat a csodálatos *életlani tényeket*, amelyeket ez a fantazmagóriának nyilvánított delejesség eredményezett. *Carl du Prel* megjegyzése a bizottsági jelentésről: „A történelem konzekvens abban, hogy mindig éppen a tudomány legtekintélyesebb képviselői azok, akik az új tudományos eszmék érvényesülésének útját állják.“

„Az ő rendszerekben nincs hely egészen újszerű jelenségek számára, mert régebbi ismereteikhez már hozzáfűzték saját rendszereiket és a szisztematizálóknak ősi természete, hogy a nyitva hagyott hézagok eltakarása által saját szisztémájukat hézagtalannáik tüntessék fel.“*

D'Esilon és De Lasone, a gyermek-trónörökös háziörvosai, hiába emeltek szót a bizottság jelentése ellen: „Még ha igaz volna is, hogy a Mesmer-féle delejezés csupán a képzelőerőn alapszik, *mi oka van az orvostudománynak arra, hogy szégyelje a képzelőerő mozgósítása által elért gyógyhatásokat?* Hiszen a bizottság maga is koncedálja, hogy rendkívüli és csodálatos, gyógyeredményeket kellett konstatálnia.“**

A kétségtelenül tárgyilagos *Albert Moll* szerint a mesmerizmust felülvizsgáló bizottság is, — mint általában bármely bizottság, akár a múltban, akár napjainkban —, már eleve bizonyos specifikus autoszugesztiók hatása alá került, tehát valóban objektív vizsgálatra képtelen volt.“***

De akadt az akadémiai bizottságnak is egy tagja, aki különvéleményt jelentett be. *Jussieu*, a botanika hírneves egyetemi tanára nem azonosította magát társai jelentésével és külön jelentést szerkesztett, mely a legteljesebben Mesmer mellett foglalt állást.***** Objektív és fáradságot nem

* „Philosophie der Mystik“, 2. kiadás, Max Altmann, Leipzig, 1910. — 143. oldal.

** *Burdu és Bubo*: „Historie académique du magnétisme animal, Paris, 1841. — 92. — 102. oldal.

*** *Albert Moll*: „Der Hypnotismus.“ Berlin, 1895. 3. kiadás, ^333. oldal. *L. Kaplan* idézet műve 15. oldalát.

**** *Adrien Laurent de Jussieu*: „Rapport de l'un des commissaires, chargé par le Roi de l'examen du magnétisme animal.“ Paris, 1784.

kímélő személyes vizsgálatainak eredményeit négy fejezetre osztotta: 1. Általános fényjelenségek. 2. Negatív értékű tapasztalások. 3. Jelenségek, melyek a képzelőerővel megmagyarázhatók. 4. A képzelőerőtől független élettani jelenségek.

Mesmer maga (egy általa meggyógyított orvosbetegével: *Harvier-vel* együttesen) tiltakozó iratot adott ki, amelyben szót emelt az ellen, hogy a vizsgálatokat csupán d'Esilon intézetében folytatták le és az ott észlelték alapján, mégis az egész mesmerizmusról mondtak ítéletet.*

Egyébként belefáradt az ellene és tanai ellen indított személyeskedő hajszákba. Feladta párisi intézetét és falusi birtokára vonult vissza. De tanítványai nem adták fel a harcot. A Harmónia-egyesület tagjai (köztük híres orvosok és tudósok, de lelkes dilettánsok is) fáradhatatlanul terjesztették tovább a mesmerizmus tanait és egész Franciaországban tovább gyakorolták a *delejezés gyógymódját*.

Orület, d'Esilon, Tardy de Montravel, Caulette tk Beaumarel, Doppert, Barbarin, Lützelburg és Villiers volíák ezidőtájt a leghíresebb delejező orvosok Franciaországban. Velük karöltve dolgozott néhány arisztokrata, mint Chastenet grófja, Maxime de *Puységur* és *Puységur* marquis. Különösen ez utóbbi kettő (két fivér), exponálta magát a Mesmer-féle tanokért. Földesurak voltak, hatalmas birtokokkal rendelkeztek Soisson, Bajonne és Bordeaux körül. Egész vagyonukkal és tekintélyükkel a mesmerizmus szolgálatába szegődtek. Magnetikus kúráikhoz messze tájakról zarándokoltak a betegek és nyomorékok ezrei.**

A két Puységur-testvér nemcsak gyakorlati munkásságukról nevezetes. A mesmerizmus kritikai továbbfejlesztése révén is megörökítették nevüket a későbbi hipnotizmus (és a hipnotizmuson alapuló modern psychotherapie fejlődéstörténetében).

A komisszáriusok hivatalos jelentése után a francia orvosi fakultás erélyes akcióba lépett a mesmerista orvosok ellen. Így pl. felszólította d'Esilon 21 orvostanítványát, hogy tüstént hagyják abba „magnetizör“ orvosi gyakorlatait és kezeljék betegeiket egyéb elfogadott eljárásokkal, mert ellenkező esetben a fakultás megvonja tőlük a diplomát. A fakultástól függő orvosdoktorok, kellenül bár, de engedelmeskedtek a parancsoknak. Csak egyetlen orvos volt — dr. Thomas *d'Onglée* —, aki tiltakozni me-

* „Lettre de Mesmer à Mr. Viequ d'Azyr et MM. les commissaires », te. Amsterdam, 1784.

** *Marquis de Puységur*: „Reccueil des pièces les plus intéressantes sur le magnestisme animal es *Comte Maximus de Puységur*: „Rapport des cures opérées á Bajonne par le magnestisme animal“. — Mindkét mű 1784-ben jelent meg.

részelt és — miként C. Kiesewetter mondja — az orvosi fakultás rendeletét afféle középkori „eretnekégetésnek“ deklarálta.*

De Jussen és Onglée különvéleménye nem sokat változtatott az orvosok helyzetén. Most már a mesmerizmust inkább az orvosi fakultástól független laikus hívők terjesztették tovább, akik lassankint magától Mesmertől is függetlenítték magukat.

A Harmónia laikus tagjai Franciaország különböző vidékein fiókegyesületeket alapítottak. Így pl. 1785-ben *Maximus Puységur* egy *Ostertag* nevű orvossal együtt Strassburgban, amely különösen nagy lendületet nyeri. *Jördens* német orvos közlései alapján *Hufeland* orvosi folyóirata (XV. kötet, 85—95. oldal) fontos adatokat hozott nyilvánosságra e strassburgi intézet működéséről. A közlésekből kiderül, hogy Puységur gróf és Ostertag egyesületükben pontosan azzal a hipnotizáló technikával dolgoztak, amelyet később James Braid dolgozott ki és amelyet róla Braidismusnak, vagy másszóval „fixációs hipnotizáló eljárásnak“ neveznek. Braid strassburgi elődjei is azt parancsolták médiумаiknak, hogy mereven nézzenek egy fénylő üveggolyót és ezáltal egészen rendszeresen bizonyos mozdulatlan dermedt állapotot idéztek elő, amely csak a magnetizőr közeledésére oldódott fel. A Charcot-féle párisi és Bernheim-féle nancy-i iskolák óta ezeket a jelenségeket a hipnózis *katalepsziás* stádiumának, illetve formájának szokták nevezni. Jördens dr. mint szemtanú személyesen észlelte a „strassburgi iskolában“, hogy „a magnetizálás manipulációi nyomán egyébként igen erős és teljesen; egészséges egyéneknél is gyakran főfájások és hőségérzetek léptek fel, valamint nyomásérzések, különösen a szív tájékon“.

Maga Mesmer nem szimpatizált túlságosan sem a strassburgi Harmónia-egyesület működésével sem a másik, Puységur-fivér még nagyobb feltűnést keltő felfedezéseivel. (Szinte a freudizmus történeti analógiáját láthatjuk ebben is. Hiszen Freud sem helyeselte, hogy „hüthen és pártütő“ tanítványai, min pl. Jung, Adler, Stecke! és mások, az eredeti freudista tanokat önálló új utakra „aberráltak“.)

A strassburgi iskolát főként azért kifogásolta, mert az mindjobban elhagyta a gyógyítás tereumát és ehelyett inkább a spiritizmus művelésére és kutatására tért át. “Az ifjabbik Puységur-fivér munkálkodásától azonban Mesmert bizonyos tudományos ellentétek választották el. Ezzel röviden foglalkoznunk kell.

* *Tt. d'Onglée*: „Rapport au publique de quelques abus, auxquels le magnétisme animal a donné bien“. Paris, 1875.

Puységur marquis, d'Esilon tapasztalatainak utján haladva, észlelte, hogy a magnetizmusnak betudott jelenségek valóban ugyanolyan percentuális biztonsággal bekövetkeznek akkor is, ha a beteget pl. egy szabadon álló és „megdelejezett“ élőfa köré ültetik. Birtoka egyik nagy szilfáját így megdelejezte és ettől kezdve az odaseregülő betegek nagyrésznél észlelni lehetett a szokásos „magnetikus kríziseket“.

Sőt — mi több —, a betegek igen nagy százaléka maradandó gyógyulás miatt hálálkodott. Még ennél is fontosabb azonban ennek a *Puységur*-fivérnek egy másik, eredeti megfigyelése. Lassankint rájött arra, hogy a gyógyulási folyamat lényege, valamint magának a magnetizmusnak legalapvetőbb sajátságait nem a Mesmer-féle krízisek képezik. Szerinte mindez inkább egy nagyon különös — jálomszerű és mégis csodálatosan cselekvőképes — állapottal van kapcsolatban. Ezt az állapotot ő írta le először tudományosan és ő nevezte el először *mesterséges somnambulismusnak* (sommambulisme provoqué). *Puységur* 1786-ban adta ki terjedelmes (411 oldalas) úttörő munkáját erről a problémáról.*

Ebben részletesen leírja, hogy egyes — erre különösen alkalmas — egyéneknél milyen csodálatos idevágó jelenségeket észlelt. És miként a „természetes alvajárók“ akiket népiesen „holdkórosoknak“ szoktak nevezni, ugy ezek a „mesterséges alvajárók“ is mindenféle cselekedeteket követhetnek, illetve szenvedhetnek el anélkül, hogy utólag bármire is visszaemlékezzenek. (Vagyis *Puységur* arról beszél, amit ma *retrograd amnesia* néven ismerünk.) Csakhogy míg a természetes alvajárás rendkívül ritka különös jelenség, addig a *mesterséges alvajárás állapota majdnem minden embernél előidézhető*. Elég hozzá — mondja *Puységur* — a már eddig ismert „magnetizáló technika“. Az ilyen egyének a magnetizőr parancsának szinte akarat nélküli függvényeivé válnak.

Puységurnak, a „műkedvelő delejezőnek“ kutatásai és kúrái bizonyos tekintetben talán nagyobb tudományos értékkel bírnak, mint magának Mesmernek ténykedései. Mesmer párisi intézetében főként hisztériás és „dekadens arisztokraták“ fordultak meg, viszont *Puységur* jól megtermett lovaskatonákon, egészséges paraszton, tehát „romlatlan, neuraszténiától mentes emberanyagon“ bizonyította be a delejező (vagyis szuggesztiós) eljárások hatáslehetőségeit.

Mialatt Mesmer egész energiáját arra vetette, hogy tanait hivatalosan elismertesse, mialatt élete főcéljául azt tekintette, hogy *teóriáját* az akadémiákra és orvostestü-

* „Mémoire pour servir à l'histoire et à l'établissement du magnétisme animal.“ London, 1786.

letekre szinte ráerősokolja: közben elhanyagolta olyan értékes *tények* méltatását, amelyek a tudomány fejlődése szempontjából többet értek, mint az egész „állati delej”-elmélet! Mesmer kincsre bulkkant és berekedésig kiáltozta a világ felé: „Figyelem, figyelem, nézzetek ide, aranyat leltem!” De közben elmulasztotta, hogy alaposabban szemügyre vegye a kincset, amit felfedezett. Még egy lépést kellett volna tennie, de ehhez már nem jutott.

Akárcsak napjainkban, úgy Mesmer idejében is aktuálisak voltak Goethe bölcs szavai: „Das Höchste wäre zu begreifen, dass alles *Faktische* schon *Theorie* ist. Man suche nicht hinter den Phänomenen, sie *sind selbst die Lehre!*“

Miként a komisszáriusok, úgy maga Mesmer sem ismerte fel, hogy a „fluidum vagy nem fluidum?” problémája teljesen mellékes. Nem a megokolásban, hanem a pusztá tényekben rejlett a lényeg. Azokban a tényekben, melyeket Mesmer újszerű eljárása produkálni tudott.

Több, mint száz évnek kellett eltelnie, míg a hivatalos tudomány — egy elfogadható újabb elmélet: a *szuggesztión alapuló hipnotizmus* tanának révén — végre abba a helyzetbe került, hogy meg tudja okolni, meg tudja magyarázni a mesmerizmus tényeit. És ez talán még sokkal később következett volna be, ha Puységur márki történetesen nyilvánosságra nem hozza saját felfogását, amelyhez Mesmer nélkül sohasem jutott volna el és amely mégis részben szembefordította mesterével, Mesmerrel!

Valóban az emberi sors iróniája, hogy Puységur logikája, Puységur megfigyeléseinek átütő ereje sokkal érzékenyebben érintette Mesmert, mint az összes akadémikusok szigorú elvető ítélete. Viszont kétségtelen, hogy ezzel vette kezdetét a mesmerizmus termékenyebb periódusa, amelyet úgy hívnak, hogy: „Mesmerizmus Mesmer nélkül”. Mert a Puységur által felfedezett somnambul jelenségek sora volt az, ami az egész műveit világon továbbra is állandóan felszínen tartotta a mesmerizmus problémáját. Felszínen tartotta Mesmer nélkül, hiszen maga a mester — a meddő harcokba belefáradva — megszökött a világ zajától és majd három évtizeden át még életjelt sem adott magáról.

Már az akadémiai bizottság jelentésében benne volt a mondat: „A mesmerizmus jelenségei életrejelésében nem egy bizonyos misztikus matéria (fluidum) szerepel, hanem valami különös kontaktus az *epopte* (médium) és a magnetizőr személye között”! Az akadémiai bizottság ezen a ponton valóban rátapintott a tárgy lényegére: a *személyes befolyásolóképességre és az akkor még ismeretlen szuggesztív hatás lehetőségeire*. De ennél nem ment tovább. A lényegbe vágó kérdést életteni vizsgálását mellőzte és beérte azzal, hogy a szó szerinti királyi megbízás teljesítésére

szorítkozott. Ennek megfelelően kimondta ítéletét: a magnetizmus nem létezik („*niilleté*“). Egyébbel nem törődött.

Egy évszázadot ugrott volna előre a psychotherápia fejlődése, ha akár Mesmer, akár az akadémiai bizottságok azt kutatták volna, hogy miben is áll az a különös „*rapport*“ a magnetizőr és a médium közt?

Mesmer, aki (anélkül, hogy tudta volna) ezer és ezer embert hipnotizált közvetve és közvetlenül: folyton csak az általa feltételezett fluidum létezését erősgette és holta napjáig szentül hitt ebben a fluidumban. Más magyarázatra gondolni sem akart és a gyógyítási procedúrák közben észrevétlenül elhaladt a bizonyos *álomszerű* jelenségek mellett, melyek könnyen helyes útra vezették volna. Kitarított tévhite mellett, mely szerint az elért gyógyulásokat az általa rendszeresen előidézett és általa oly gyakran ismeretett konvulziós görcsök („*a delejes krízisek*“) idézték elő.

Ami az akadémiai bizottság munkáját illeti: az korrekt volt, de annál szemernyivel sem több. Akadémikus pontossággal körülírta vizsgálódásai terepét. Kérdéseket tüzött ki önmagának és megadta rájuk a választ: 1. Érzékelhető-e a delejes fluidum? Nem. 2. Lehet azt látni? Nem. 3. Lehet azt szagolni? Nem. 4. Lemérni, tapintani, kóstolni, mikroszkóppal megfigyelni? Nem. Tehát: „*S'ill existe en nous et autour de nous, c'est donc d'une matière absolument insensible.*“ A bizottság ezzel lezárta munkáját és az 1784. év kritikus esztendővé vált a mesmerizmus számára. Paris egyszerre tele lett gúnyolódó röpiratokkal, melyek Mesmert számárfejjel ábrázolták; az utcasarkon Mesmerről énekeltek gúnydalokat. És ekkor jelent meg váratlanul Puysegur munkája, amelynek értéke szinte elhomályosítja az eredeti mesmerizmus érdemeit.

A delejes fluidumot lehetett tagadni, a baquet magnetique fizikai abszurdításait ki lehetett csúfolni. De a Puysegur által közölt *tényeket* már komolyan kellett venni. Formálisan elaltatta (hipnotizálta) betegeit és a médiumok mesterséges álomállapotukban megcáfolták az emberiség legszentebb tudományos dogmáit: a szabad akaratot, az egyseges és minden élőlénytől megkülönböztető emberi lélek oszthatatlanságát. Ezek a kísérletek egyszerre megvilágították az ébrenlét és az álójnállapot, az ösztön és az értelem, a szándékosság és a kényszerérzetek, a tudat és az öntudatlan csodálatos ellentéteinek lényegét Igazolták annak a spherának differentiált voltát, amelyet általában *lélek-nek* nevezünk. „Ezáltal a mesmerizmus kényszerítette a tudományt arra, hogy továbbkutassa a gondolat-koncentráció, a dekoncentráció, a fáradtság, a figyelem, a hipnózis, az ideges rohamok, a szimuláció és sok-sok egyéb alapvető lélektani jelenség lényegét. Pedig ezeknek a jelenségeknek a vizsgálata nélkül a modern psychotherápia sohasem érte

volna el fejlődésének azt a fokát, ahova ma eljutott.“
(*Pierre Janet.*)

És ezen az úton Puységur felfedezései mutatták meg a döntően helyes irányt. Hiszen Puységur pontosan körülírta mindazoknak a tényeknek kísérleti ismereteit és lehetőségeit melyeken a mai hipnotizmus alapszik. Tehát igazat kell adnunk az objektív Stephan Zweignek, aki azt mondja, hogy magát a mesmerizmust talán ugyanolyan igazságatlanul nevezték el Mesmerről, mint Amerikát Amerigo Vespucciról.

Különösen helyes érzékre vall Puységurnak az a törekvése, hogy a krízisek kiváltása helyett inkább szuggesztív parancsokkal operált és a „*gyógyulás ösztönét*“, igyekezett bennük felébreszteni és továbbfejleszteni.

Puységur igen sokat foglalkozott azokkal a „delejes“ jelenségekkel is, amelyek minden gyógylehetőségnél jobban érdekelték a laikus társadalmat (a „mesterséges szomnambulizmus“-sal kapcsolatos *telepatikus és spiritisztikus* kísérletek, *dairevoyance*, stb.) Mesmer maga nem szeretett ilyen imellékösvényekre tévedni, csupán az „*automatikus iras*“ különös és csodálatraméltó jelenségeit vizsgálta nagy érdeklődéssel.

Ebben a korban még egy híres tanítványa volt Mesmernek — *Chevalier de Barbarin* — aki külön megemlést érdemel. Ez a lovag Ostendében alapította meg a. Harmónia fiókpáholyát.

Az „osztendei iskola“ működése sok tekintetben emlékeztet a jóval későbbi modern psychotherapiiai iskolák felfogására. Több, máshol szokásos „delejező“ experimentumot mellőzött és inkább imával és „*akaratedzéssel*“ gyógyított. Kúrái hasonlítottak az Amerikában ma is elterjedt „mind cures“ szisztémájához. Ezenfelül azonban „magnetizált vízzel“ is gyógyítottak. Barbarin következő szavakkal avatta fel tanítványait: „*Veillez le bien, allez et guérissez!*“*

Mesmer előadásait a Harmónia-egyesületekben először *Caulette de Beaumorel*, — a későbbi XVIII. Lajos udvari orvosa — jegyezte fel, majd nyomtatásban is kiadta. Ezek Mesmer híres „*Aphorismái*“, melyeknek gyűjteménye 1785-ben német nyelven is megjelent.**

A sok elszéledt tanítvány később mellékvágányokra tévedt, sok tekintetben diszkreditálta a mesmerizmust és annak jó hírnevét. Így pl. a *strassburgi iskola* egyes hívei

* „Système réformé du magnétisme universel“, stb. Kiadta a *Société de l'Harmonie*, Ostende, 1786.

** „Aphorismes de Mr. Mesmer“, Paris 1784. — „Lehrsatze des Herrn Mesmers, etc.“, Strassburg, 1785.

már a Szentháromság misztériumát is a szomnambulizmus segítségével magyarázgatták, egy másik mesmerista pedig, *Tardy de Montraval* kapitány transzba ejtett szomnambulák telepátikus gyógyrendelése alapján kuruzsolt. Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy utóbbi egy igen nagy intuitív készségről tanúskodó füzetet is adott ki, amelyben a szomnambul-delejes jelenségeket egy „*hatodik emberi érzék: az anima sensitive?*” kifejlődésével magyarázta.*

Mesmer nagyon bántották eltévelygő tanítványainak egyéni akciói, melyekért minduntalan őt magát, illetve tanait tették felelőssé. Ismét külön munkát írt, melyben tiltakozott „hivatatlan hívei“ működése ellen: „In dem Leichtsinne und in der Unvorsichtigkeit derjenigen, welche meine Methode nachahmen, liegt die Schuld vieler Vorurtheile, die man gegen mich erhoben haben.“**

Ezekben az időkben már érezhetővé vált a közelgő nagy vihar — a francia forradalom — előszele. Részint a nyugtalan időknek tulajdonítható, hogy számos megviselt idegrendszerű ember fordult enyhülésért a Harmónia párisi és vidéki rendelőintézetéhez. Mesmer újra Parisban dolgozott és nagyon el volt foglalva. A vidéki fiókintézetek sem győzték a munkát. A Mesmer-féle tanok elterjedtek az egész művelt világon. Igen nagy szellemek — pl. Lafayette és Washington — álltak Mesmer leglelkesebb hívei közé. Lafayette leveleiben olyan hangon ír Mesmerről, mint kora legnagyobb emberéről. Mesmer magánvagyonára ezidőtájt meghaladta a millió frankot.

1784-ben már komoly zavargások törtek ki Franciaországban. A legjobb barátok, csupa exponált pozíciójú, előkelő ember — sorra emigráltak külföldre. Mesmer va gyonának felét állampapírokba („rentes viagères“) fektette. Hogy ezekre milyen sors várt, azt mindenki tudja. D-e vagyona másik fele is megsemmisült a későbbi devalváció következtében.

1789-ben kitört a nagy francia forradalom. Mesmer nem akart menekülni. De amikor otthonmaradt hívei egymásután a guillotine alá kerültek, (még *Bailly* és *Lavoisier* is) akkor kénytelen volt maga is emigrálásra gondolni. 1792-ben, 58 éves korában, éjnek idején szökött el Parisból Robespierre emberei elől. Minden vagyona hátrahagyásával, szegényen és elcsigázottan érkezett meg szülőföldjére, Konstanzába, ahol egy időre pihenést talált. A francia forradalom ekkor már rengette Európa tes-

* *Tardy de Montraval*: „Essay sur la théorie du somnambulisme magnétique.“ London, 1786.

** Mesmer: „Erläuterungen über Somnambulismus und Magnetismus“, 1785. Just. *Kerner* idézi ezt a munkát „Fr. A. Mesmer aus Schwaben“ című művében, Frankfurt, 1856.

tét. Mesmer és a mesmerizmus, sőt bátran mondhatjuk: a *Mesmerománia* egy időre félretolódott az érdeklődés középpontjából. „Eine Massenhypnose, weit wilder, als die Konvulsionen von dem Baquet, schüttelt das ganze Land Frankreich: jetzt nimmt statt Mesmer blos magnetischen, die Guillotine ihre unfehlbaren Stahlkuren vor.“

Mesmer el is tűnt a világ szeme elől. Talán nem is tudnók, hogy mi történt vele, ha Stefan Zweig írói zsenialitása és a köztársaság Ausztria porlepte titkos levéltáráiban való búvárkodása fel nem derített volna néhány érdekesítő tragikus epizódokat Mesmer életének ebből a periódusából, Zweig nélkül ezek az adatok talán örök titkok maradtak volna.

Az öreg Mesmer Bécsbe tartott, mert egyetlen vagyontárgyát: az elhunyt felesége után reámaradt híres bécsi házát (Landstrasse 261.) akarta újra birtokba venni. A régi jó időkben gyakori vendég volt ebben a házban Heine és a fiatal Mozart, aki nem egyszer muzsikált Mesmer üvegharmóniumán. 1793 szept. 12-én titokban és csendben érkezett Bécsbe. De szeptember 14-re már nagy sietve a rendőrségre idézik a „hírhedt“ orvost és „seiner vorgehender Ubikation“ felől faggatják. A bécsi rendőrség annyira érdeklődött utána, hogy árirt még Konstanzába is. De onnan a legjobb információkat nyerte Mesmer megbízhatósága felől. Nemsokára azonban beállott a sokaktól várt komplikáció: Mesmer udvariasságból meglátogatta házának egyik lakóját, *Gonzaga* hercegnőt. Miután nemrég még Parisban lakott, természetesen a legérdekesebb aktuális témára, a forradalomra terelődött a szó és a hercegnő a jakobinusok felől kezdett érdeklődni. Azt hitte, hogy Mesmer átkozni fogja őket, de legnagyobb meglepetésére azt a — kissé megdöbbenően — megjegyzést kellett hallania Mesmer ajkáról, hogy bár a jakobinusok őt minden vagyonától megfosztották és mint annyi más embert, úgy őt is a guillotine alá szánták, mégis el kell ismerni, hogy ezek az emberek a szabadságért harcoltak személy szerint tán nem is olyan nagy gazemberek. „Igaz, hogy megsarcolják, megadóztatják a gazdagokat az állam érdekében, de utóvégre a császár sem fél az adópréshez nyúlni.“. Több se kellett a hercegnőnek és környezetének. Másnap már ment a jelentés a kabinetirodába: „Valódi, hamisítatlan jakobinus rejtőzködik a derék, csendes császárvárosban!“ Ferenc császár alighogy haza tért vadászatáról, jelentést kapott az ügyről. Azon nyomban kiadták Mesmer ellen az elfogató-parancsot, annál is inkább, mert éppen akkor vették hírért Mária Antoinette kivégzésének is (október 15). Ilyen körülmények közt habozás nélkül börtönbe csukatták az egyetlen bécsi „jakobinust“: Mesmer doktort. Szenzációsan érdekesek a bécsi rendőrség titkos jelentései, melyek kénytelen-kelletlen beismerték a bürokrácia tévedé-

sét. Be kellett; látniok, hogy semmi sem áll távolabb Mesmertől, mint a politika és főként a forradalmi jakobinizmus. Miután a rendőrség semmi bizonyítékot sem tudott felhozni ellene, a nagyobb feltűnés és a nyilvános blamázs elkerülése végett Mesmert udvariasan, de határozottan eltanácsolták és szép csendben eltávolították Bécsből.

A hazátlan öreg ismét a hazátlanok hazájába, Svájcba, annak is egy elhagyott kis kantonjába: a hegyektől elzárt *Frauenfeldbe* vándorolt. Annyira megcsömörlött a háládatlan világtól, hogy letagadta múltját és egy teljes évtizedig még a legközelebbi környezetében sem tudta senki, hogy e kis hegyi község csendes doktorbácsija a világhírű „delejes“ Mesmerrel azonos. Félig-meddig ingyen kezelte a környék szegény betegeit. 1798-ban egyszer nv^ ellátogatott Parisba. Megjelent a direktórium előtt és erélyesen követelte állampapírokba fektetett egykori nagy vagyonának roncseit. Erre a direktórium évi 300 forint segélyt utalt ki számára. Ezután visszatért *Frauenfeldbe* és immár gondtalanabban, nyugodt életkörülmények között morzsolgatta éveit. Most már ismét a magnetikus gyógymódot gyakorolta. így élte át azokat a vizontagságos zajos időket, amikor már Napoleon katonái meneteltek keresztül-kasul a felforgatott Európán.

A háborús idők testi-lelki nyomorúságai közepette a mesmerizmus nyomán spiritizta, nekromantikus és pseudomagikus, tehát mindenféle okkultista lelki experimentumokban keresett vigasztalást az emberiség. A mesmerista írók és színpadi delejezők sorra aratták rendkívüli sikereiket. Mindenféle csak a mesmerismusról beszéltek megint, de azí sem tudták, hogy maga Mesmer az élők sorában van-e még?

Mesmer minden igyekezetével kerülte a feltűnést. Elég volt neki a szereplésből. Békességre vágyott.

Egy Lavater nevű színpadi magnetizőr az 1807. körüli években nagy feltűnést keltett delejező mutatóványaival és orvosok előtt bemutatott csodálatos kísérleteivel. Szerzte egész Németországban igen nagy sikert aratott. Mutatóvanyainak hatása alatt híres orvosok és tanárok is, mint *7>r7-ker, Obers, Wienholt*, majd ezek révén *Böckmann* (Karlsruhe) és *Gmelin* (Heilbronn) fanatikus hívei lettek a mesmerismusnak, miként azt eredeti mesmerista könyveik tanúsítják. Szinte tolongani kezdtek ezen a téren a közismert szaktudósok és orvostanárok (mint *Schelling, Hufeland, Wolfart, Kluge, Kintzmann, Petzold, Heinecken, Rahn, Scherb, Nasse, Müller, Rieser, Nees v. Essenbeck, Eschenmayer* és *Just. Kerner*), akik folyamatosan megjelenő szakmunkáikban külön-külön foglalkozni kezdtek a mesmerizmus gyógylehetőségeivel. Azonban e munkák egy része (pl. *Wienholte* és *Gmelin*) még csak meg sem említi Mesmer nevét (nem lett volna „ildomos“ számukra), hanem fejtege-

léseiket főként Schelling természet-filozófiájához és Galvani magy port felvert aktuális felfedezéséhez fűzték. Úgyszólván csak a fiatal Kluge és Wolfart tanárok mertek szói emelni Mesmer mellett. Bátor fellépésük igazán kivételszámba menik e kor tudományos világában,

Ekkor egészen váratlanul szenzációs hír járta be a világot. Lavater svájci levelei nyomán került nyilvánosságra ez a hír, mely eljutott *Hufelandhoz*, Frigyes Vilmos és a porosz udvar udvari orvosához is. Ki gondolta volna — Mesmer még él! A svájci Frauenfeldbe vonult vissza a világ zajától. Erre nagy mozgalom támadt Berliniben. Királyi jóváhagyással meghívót küldtek Mesmerhez. A legnagyobb tisztelettel megkérték, hogy érdemei legteljesebb méltánylása, sőt ünneplése melleit költözzék Berlinbe. Mint az akadémia és az orvosi egyesület vendége tartson előadásokat tanai felől. Szép elégtétel volt Mesmer számára, hogy 46 év múltán megérte orvosdoktori munkásságának teljes tudományos rehabilitációját! De Mesmer öregségére való hivatkozással kitért a felszólítás elől: „Tanaim igazságát és elismertetését nem hajszolom többé. Belső ösztönöm szerint cselekszem így. Nem akarok már senkivel sem vitatkozni, még csak elégtételt sem kívánok meghurcoltatásaimért“ írja. „A mezők, az erdők és az ugrándozó kis mókusok ezerszer jobban érdeklik ma lelkivilágomat, s ha meghalok, arról is lemondok, hogy síromra fejfát tegyenek!“

Mégis 1812-ben, Hardenberg kancellár javaslatára a porosz király által kinevezett egyetemi bizottság hivatalosan elküldötte *Wolfart* tanárt Mesmerhez „igen nagy fontosságú tanainak írásbafoglalása végett“. Mesmer eredeti tanai szinte elbűvölték *Wolfart* tanárt és idézett hatalmas munkájában számolt be útja eredménye felől.

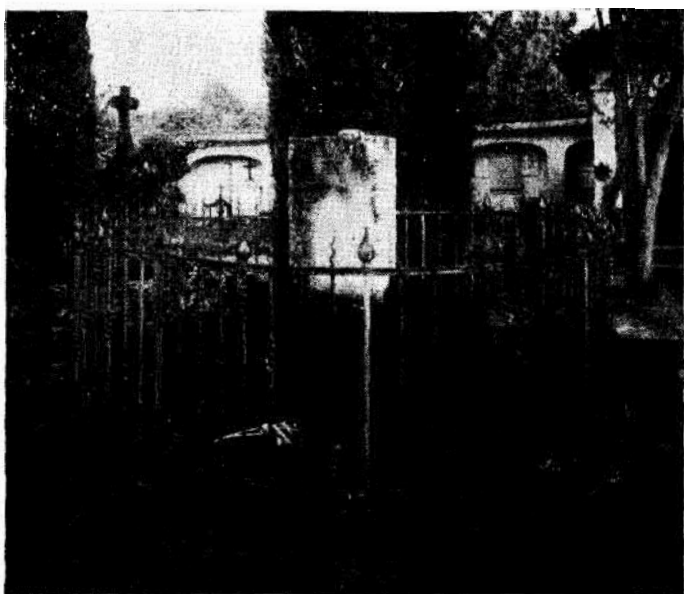
. . . Egyszer Parisban egy vén cigányasszony azt jósolta a dicsősége tetőpontján sütkérező dúsgazdag Mesmernek, hogy négy éven belül egész vagyonát el fogja veszíteni. Azt is meg jósolta neki, hogy 81. életévét már nem fogja túlélni. Miután a jóslat első fele pontosan megvalósult, Mesmer is hitte, hogy a jóslat folytatása úgy fog, bekövetkezni, ahogy annakidején elhangzott. Ezért 1814-ben Frauenfeldből átköltözött Meersburgba, a Bodeni-tó mellé, ahol rokonai laktak. Azt akarta, hogy az ő körükben élje utolsó napjait és fogadja a halált. Így is történt. 1815 márc. 15-én halálos apoplexiás roham tett pontot e viharos, hányattatott életpályára.

Mesmert, utolsó kívánsága szerint jeltelenül temették el, noha dízsír helyre, a meerstburgi temető kapuja mellé. Barátai csak jóval később állították hamvai fölé azt a szép kis síremléket, mely élete munkáját volt hivatva szimbolikusan megörökíteni.

Kerner idejében, 1856-ban kegyeletstértő kezek szándékosan megrongálták Mesmer sírját.

Stefan Zweig a következő szavakkal emlékezik meg e szégyenletes cselekményről: „E nagyon is szerény sírkövön gyűlölködő kezek szétrombolták és bemocskolták a nap-órát és a busszolat ábrázoló domborművet, — mert nem értették meg, hogy mit jeleznek azok; ugyanúgy bántak Mesmer sírjával, mint ahogy régebben Mesmer névvel bántak a tanait meg nem értő, gyűlölködő írók és kutatók. Évekbe tellett, amíg a sírkövet ismét helyreállították és évtizedekbe tellett, míg egy későbbi nemzedék a fejlettségnek arra a fokára érkezett, hogy kellően tudja értékelni és méltányolni ennek a nagy német orvosnak diszkreditált nevét és hősieen elviselt küzdelmes sorsát!“

¹ Lásd W. Wurm: „Darstellung der mesmerischen Heilmethode“, München, 1857.

Mesmer sírja
a meersbursi temetőben.